

2. Виноградова Р. И. Структурно-семантическая характеристика некоторых производных деадъективных глаголов в современном немецком языке / Р. И. Виноградова // Вопросы семантики и стиля. – Уфа, 1979. – С. 71–76.
3. Возний Т. М. Словоtvір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською / Т. Возний. – Львів : Вища школа, 1981. – 187 с.
4. Волоцкая З. М. Семантическая классификация и способы образования отыменных глаголов / З. М. Волоцкая // Структурная типология языков. – М. : Наука, 1966. – С. 165–180.
5. Городенская К. Г. Морфологическая структура отыменных глаголов в современном украинском языке : автореф. дис. на соиск. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Украинский язык» / К. Г. Городенская. – К., 1975. – 25 с.
6. Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словоtvірна структура слова (відіменні деривати) / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. – К. : Наук. думка, 1981. – 199 с.
7. Грещук В. В. Український відприкметниковий словоtvір / В. В. Грещук. – Івано-Франківськ : Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту ім. В. Стефаніка, 1995. – 208 с.
8. Ефимов Р. В. Типы семантических отношений производящих и производных основ (на материале отадъективных префиксальных глаголов неметкого языка) / Р. В. Ефимов // Труды. – М., 1977. – № 8. – С. 127–135.
9. Ковалик І. І. Словоtvір сучасної української мови / І. І. Ковалик. – К. : Наукова думка, 1979. – 404 с.
10. Лопатин В. В., Улуханов И. С. Словообразовательный тип и способы словообразования / В. В. Лопатин, И. С. Улуханов // Рус. яз. в нац. школе. – 1969. – № 6. – С. 4–14.
11. Тихонов А. Н. О семантической соотносительности производящих и производных основ / А. Н. Тихонов // Вопр. языкознания. – 1967. – № 1. – С. 112–120.
12. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке / И. С. Улуханов. – М. : Изд-во Наука, 1977. – 256 с.
13. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer. – Leipzig: Bibliographisches Inst., 1971. – 327 s.

С. К. Суслонорова,

*старший викладач кафедри перекладу та мовознавства
факультету лінгвістики та перекладу,
Міжнародний гуманітарний університет*

ДОШЛЮБНЕ СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В МЕЖАХ ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТІ «БУРЛАЧКА» І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО)

Різноманітну творчу спадщину І. С. Нечуя-Левицького складає художня проза та драматургія, літературно-критичні, публіцистичні, історичні, культурологічні статті, переклади тощо. Для широких кіл читачів він більше відомий як автор «Миколи Джері», «Кайдашевої сім'ї», оповідань про непримиренних односельчанок похилого віку Параски та Палажки, «Афонського пройдисвіта». Однак якщо не обмежуватись хрестоматійними творами, для багатьох відкриється творчість майстра красного слова, що охопила широкі тематичні межі та проблематику тогочасного українського життя.

І. С. Нечуй-Левицький уважно вивчав людське буття в усій повноті його проявів, намагаючись відобразити різноманітність і багатобарвність людських характерів у повнокровних описах їхнього соціально-побутового та природного оточення. Останнім часом широкі епічні полотна з українського життя І. С. Нечуя-Левицького привертали увагу літературознавців І. Абрамову, Г. Грабовича, Т. Гундорову, М. Жулинського, Н. Зборовську, М. Наєнка та ін. В художній творчості І. С. Нечуя-Левицького також наявні яскраві приклади застосування українським народом звичаєвого права, яке в контексті розвитку права в Україні уважно вивчали співробітники Відділу українського звичаєвого права АН УСРР в кінці 20-х

років [9, с. 13–14]. На сучасному етапі дослідження аспектів звичаєвого права як одного з джерел права поряд із Статутами Великого князівства Литовського проводять науковці Одеської національної юридичної академії [9, с. 16].

Однак фактично жодна праця цілкомито не була присвячена особливостям відтворення І. С. Нечуєм-Левицьким властивостей дотримання звичаєвого права при дошлюбному спілкуванні української молоді в повісті «Бурлачка» (1880). Тому варто з допомогою порівняльно-типологічного та культурно-історичного методів дослідити підходи науковців до вивчення зазначених проблем, встановити художню та світоглядну оригінальність відтворення застосування норм звичаєвого права при дошлюбному спілкуванні української молоді в повісті класика української літератури.

В наш час, коли вчені різних галузей наук працюють над заповненням інформаційних «провалів» про особливості укладу життя українців, їх характер, мову, літературу, культуру, звичаї, правові норми тощо, соціально-побутова проза І. С. Нечуя-Левицького служить своєрідною енциклопедією українського звичаєвого права, яке, через посередництво Статутів Великого князівства Литовського, веде свої початки ще від Руської Правди [9, с. 14], і «вивчається юристами, етнографами, філософами, істориками тощо» [6, с. 3].

Уважність І. С. Нечуя-Левицького до вивчення життя високо оцінив Іван Франко, назвавши письменника «колосальним, всеобіймаючим оком України» [19, с. 374]. З його приходом в літературу розширилося коло соціальних типів, що було проявом реалізму. Він, як і інші письменники слов'янського світу, зумів використати типізацію при художньому зображенні звичайних, або, як писав Дмитро Чижевський, «пересічних» людей – «представників певних народностей, верств та груп населення» [20, с. 56]. Водночас він так само виявився майстром «змалювання унікальних екстремальних випадків – доведених до крайнього напруження ситуацій» [20, с. 56].

Григорій Грабович вбачає у поглядах І. С. Нечуя-Левицького «метафоричне розуміння нації й національної літератури», на його думку все це «виказує різновид романтичної й нативістської (неоязичницької. – С. С.) думки» [3, с. 215]. Питання національної ідентичності у творах І. С. Нечуя-Левицького досліджувала у своїй дисертаційній роботі Інна Абрамова. Вона окреслила образ автора не лише як визначної особистості, митця (оповідача), а й виразника певної психології, світовідчуття епохи, часу, представника національного та соціального середовища [Див.: 1]. Окремо серед інших художніх творів письменника дисертантка аналізувала й повість «Бурлачка» [1, с. 10].

Постаті І. С. Нечуя-Левицького Ніла Зборовська відвела цілий розділ, не оминувши повість «Бурлачка», взявши з її тексту черговий приклад «картинного» представлення автором «чоловічо-жіночого світу сільської України у високій рослій рівності» як прикладу «національної чоловічо-жіночої рівноправності» [7, с. 58–59]. За спостереженням Н. Зборовської «рівноправність, а часто верховодство жінки в українській сім'ї є наскрізним мотивом у прозі Нечуя-Левицького» [7, с. 58], що ввійшло, на нашу думку до норм звичаєвого права. Отже, через цю національну рівноправність, припускає вона, «у творчості Нечуя-Левицького наскрізним мотивом жіночої репрезентації виступає естетика **стрункості** (виділено жирним шрифтом автором. – С. С.). Його героїні-жінки – високі і тонкі, що є ознакою енергії та невідкореності» [7, с. 58].

Н. Є. Крутікова окремо згадує «Бурлачку» серед багатьох творів І. С. Нечуя-Левицького [12, с. 103]. Історія її виходу з друку цікава, оскільки повість надрукована окремою книжкою в Києві в 1880 році, а на її обкладинці фігурує 1881 рік [15, с. 618]. У примітках до тексту повісті зазначається, що вона була закінчена автором «на початку 1876 р., але в умовах посилення цензурних утисків, після Емського акту 1876 р., письменник тривалий час не наважувався подавати твір до цензури» [15, с. 618].

Як зазначав Сергій Єфремов, І. С. Нечуй-Левицький виступив «на літературне поле» з «цілою програмою власної літературної діяльності» [8, с. 437]. Письменник відстоював місце української літератури і культури в житті Російської імперії, висловлював думку про відсутність у житті українства розроблених у творах великоросійського письменства тем та образів. А тому закликав ігнорувати їх, висуваючи до «реального художника-письманика» вимогу бути «фокусом для своєї громади» [16, с. 71].

І. С. Нечуй-Левицький у повісті «Бурлачка» зосереджував свій письменницький «фокус» для своєї ж громади на багатьох проблемах. Зокрема, висвітлюючи в повісті дошлюбну практику молоді у спілкуванні, автор відтворив події, що несли в собі принципи застосування звичаєвого права в житті українців. У тексті розкривається життя головного персонажу Василини Паляник, яка, за нормами звичаєвого права, відпрошується в батьків на короткострокові сезонні сільсько-господарські роботи, аби разом зі своїми подругами мати заробіток.

На це батьки погоджуються. Але дорога до економічної незалежності привела дівчину до статусу покоївки-коханки, що є порушенням норми звичаєвого права дошлюбного життя молоді. Тому вона покарана парубком, з яким раніше зустрічалася, згодом вона далі порушує звичаєве право, аби не була викрита її таємниця, аби не було соромно перед батьками. Вона пускається дорогою втікачки від батьків, що прийшли за нею до пана, а невдовзі доходить до статусу дітовбивці, яка зуміла приховати свій гріх, але не позбулася жахів від здійсненого. Автор повісті, провівши Василину важкими шляхами душевних мук, повернув її через багато років вже сімейною людиною до батьківського дому, показово реабілітованою перед суспільством своїм новим способом життя.

Центральний персонаж повісті Василина, яка може бути разом з іншими образами дівчат у творах І. С. Нечуя-Левицького зразком «живописного портрета» [18, с. 92], характеризується Михайлом Наєнком як «негероїчна постать» [14, с. 539]. З цим можна погодитись, беручи до уваги, що Василина, усвідомлюючи свою красу, не зрозуміла її малозначущості в певні моменти життя, які регламентувалися на той час переважно звичаєвим правом. Сила дівочої вроди [15, с. 22–23], яка вразила пана Станіслава Ястшембського, – чоловіка іншого соціального, культурного, майнового рівня, іншої національності, – була замалою, аби їй увійти на правах рівної до нового і вищого світу.

Вона того не зрозуміла, коли зачаровувалася красою Станіслава Ястшембського, але, після недовгої боротьби, пішла за почуттями кохання («як упала я йому на груди, мені здалось, що всі зорі з неба посипались на мене й запалили мою душу» [15, с. 89]), відповідаючи взаємністю на почуту паном «в своїй душі щире, правдиве любов» [15, с. 39]. І за цими в ідеалі світлими й чистими почуттями їй не було видно майбутнього холодного й пустотного мороку відчуженості від суспільства,

пекучого сорому оприлюднення своєї нестриманості й приналежності до числа розпусниць.

Життєвий шлях Василини пролягав через правопорушення, за які наступають різні за своєю тяжкістю покарання в межах звичаю, тогочасної правової системи. Вони дають багато матеріалу для аналізу застосування звичаєвого права, про існуючу на той час в імперії судову систему. Однак ми коротко зупинимось на застосованому звичаї, за яким Василину схопили парубки й силоміць обрізали коси: «Минулося твоє дівування! Ось твоя дівоча честь! – крикнув до неї один парубок, піднімаючи вгору в руці довгу розкішну косу. – Тепер ти покритка. Оце тобі пани та паничі!» [15, с. 62]. По суті їх дія була спрямована на завдання шкоди особі, однак з фізичної точки зору вона здається мінімально ущербною для здоров'я, і більше стосується моральної шкоди, завданої честі особи («Довга коса – честь дівоча!» [2, с. 291]).

Незадовго перед цим вона не змогла сховатися у молодому вишняку від Василя Кравченка, її колишнього парубка, що перестрів її і пригрозив, дивлячись на неї «страшними очима» й показуючи кулака: «Ховайся, ховайся, дівчино! Час тобі скидати квітки та покривати голову хусткою!» [15, с. 61]. Автор не вказує, що Василь сам здійснив погрози, треба розуміти, що це зробили за нього інші.

До того між Василем і Василиною вже було з'ясовано стосунки: він освідчився їй в коханні, а вона не відповіла взаємністю, оскільки на той час краса пана заступала їй увесь світ. Він побачив її байдужість і, проклявши, пішов від неї, а вона «серцем почувала, що то втекло од неї щастя дівчини, жінки, матері, щастя української селянки, що вона ступила на якусь дуже небезпечну стежку» [15, с. 42]. Авторська ремарка яскраво демонструє підтримку своєї «негероїчної героїні». Наступного дня у маєтку були вимашчені дьогтем ворота, завдано шкоди городині, виставлена віха – сніпок на палиці, якого довго ніхто не хотів знімати [15, с. 43]. Цей звичай «вшановувати» осіб, які ігнорували поняття честі в дошлюбний період, згодом теж повторився [15, с. 62].

І. С. Нечуй-Левицький представив Василину в протиріччях: роботящою і здатною активно й весело відпочивати, безпорадною і рішучою, афектованою і поміркованою. Він провів її тяжким гріховним шляхом перелюбу та дітовбивства, яке в подальшому постійно завдавало пекучого болю своїми страшними спогадами. І все ж, як нам здається, вона здійснила хай невелике, але геройство, яке можна назвати героїзмом відродження: не загинула безпутньою жінкою, яка пройшла через дітовбивство, ігнорування народних та релігійних традицій, а зуміла реалізувати свою репродуктивну функцію, пережити справжні материнські почуття, виховуючи дітей у шлюбі з гарним чоловіком Іваном Михалчевським. Вона перемогла сама себе, повернулася до виконання звичаю без допомоги функціонуючої тогочасної пенітенціарної системи, тому він має бути цікавим для «активного застосування досвіду минулого в сучасній практиці діяльності виправних установ» [4, с. 1].

М. Наєнко зауважує, що «письменник звертає увагу на легковажність самої дівчини, яка... не встояла перед паничем-спокусником, що приглянулася йому тією вродою [Див.: 5], і тому опинилась на самому дні життєвої прірви» [14, с. 539]. Літературознавець нагадує, що вчинки Василини пов'язані автором із «мотивом «стеблівської» пісні-балади (Ой у нашому Стеблеві...)), яка є «художнім центром повісті» [14, с. 539]. Отже, як свідчить представлена автором пісня [15, с. 80], перелюб і дітовбивство Василини були не поодинокими випадками в попередні

часи, були актуальними для її часу, про що читач дізнається з розповіді Марії, власниці хати, де знайшла собі житло Васирина. Марія також вбила свою дитину після конфлікту з коханим на тому місці, де бачила багато дитячих кісточок [15, с. 91]. Сучасні дослідники проблеми констатують, що «вивчення даних офіційної статистики свідчить про сталість питомої ваги дітовбивств у структурі умисних вбивств» [17, с. 1].

Н. Є. Крутікова звертає увагу на певний зв'язок історії Васирина з однією з традиційних тем української літератури, які піднімали Г. Ф. Квітка-Основ'яненко в «Сердешній Оксані», Т. Г. Шевченко в «Катерині» та «Наймичці», однак повість І. С. Нечуя-Левицького має «інший суспільний етап, інші громадські взаємини, соціальний тип», а найсумніші картини, як і в повісті «Микола Джеря» «осяяні вірою в світлі, здорові основи народної душі» [12, с. 108].

Автор вірив у основи душі, тому він подає знаки, що відвертість у почуттях Васирина до пана Станіслава була справжньою, безкорисливою. І якщо «Шевченко – перший чоловік, який став у цьому змаганні (вирватись із зачарованого кола однієї вини на бік жінки. – С. С.) [13, с. 31], то другим таким чоловіком був І. С. Нечуй-Левицький. І що помилятися дівчатам у своєму вільному поводженні з парубками і чоловіками не можна (і тут можна пригадати приказку: «На козаку нема знаку, а на дівчині дві причини»). Бо буде людський суд, що й сталося. За дошлюбне кохання їй було обрізано парубками косу, а голову покрила хустка.

І. С. Нечуй-Левицький в тексті обминув разом зі своєю «негероїчною героїнею» детальний розгляд цих складних питань перед людьми. На них сама, в тій чи іншій мірі відповіла Васирина, яка порушила, а потім повернулася до норм звичаєвого права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова І. Художнє трактування етнопсихологічних типів українця у прозі І. С. Нечуя-Левицького 60-80-х років XIX століття : автореф. дис... на канд. філол. наук: 10.01.01 – Українська ЛІТЕРАТУРА / І. Г. Абрамова; Запорізький державний університет, Запоріжжя, 2002. – 18 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу : Етнографічний нарис : у 2 т. Т. II. – К. : МВП «Оберіг», 1991. – 448 с.
3. Грабович Г. Українсько-російські літературні взаємини в XIX ст. : постановка проблеми // Грабович Г. До історії української літератури : дослідження, есеї, полеміка. – К. : Критика, 2003. – С. 180–217.
4. Григор'єв О. М. Пенітенціарна теорія та практика в російській імперії в кінці XVIII – на початку XX століття : історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній) : автореф. дис... канд. юридичних наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. М. Григор'єв; ХНУ ВС МВС України. – Харків, 2007. – 22 с.
5. Гундорова Т. Жінка і Дзеркало [Електронний ресурс] // Ї. – Число 17. – 2000. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n17texts/hundorova.htm>
6. Жовтобрюх М. М. Звичаєве право : сутність, генеза, чинність : автореф. дис... канд. юридичних наук: 12.00.12 «Філософія права» / М. М. Жовтобрюх; Національна академія внутрішніх справ України. – Київ, 2002. – 19 с.
7. Зборовська Н. Роздум п'ятий. Український світ Нечуя-Левицького : гендерний підхід // Зборовська Н. Карнавал мертвих поцілунків (Феміністичні роздуми). – Львів : Літопис, 1999. – С. 54–72.
8. Єфремов С. Іван Левицький-Нечуй // Єфремов С. Вибране : Статті. Наукові розвідки. Монографії. – К. : Наук. думка, 2002. – С. 396–494.
9. Ківалов С., Музиченко П. Історіографічний огляд // Статути Великого князівства Литовського : у 3-х томах. Т. I : Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – Одеса : Юридична ЛІТЕРАТУРА, 2002. – С. 12–17.
10. Ківалов С., Музиченко П. Короткий коментар загальної спрямованості норм Статуту 1529 р. // Статути Великого князівства Литовського : у 3-х томах. Т. I : Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – Одеса : Юридична ЛІТЕРАТУРА, 2002. – С. 18–36.
11. Ківалов С., Музиченко П. Передмова // Статути Великого князівства Литовського : у 3-х томах. Т. III : Статут Великого князівства Литовського 1588 року : у 2 кн. Кн. 1. – Одеса : Юридична ЛІТЕРАТУРА, 2004. – С. 3–17.

12. Крутікова Н. С. Іван Нечуй-Левицький // Історія української літератури XIX століття : у 3 кн. Кн. 3 : навчальний посібник. – К. : Либідь, 1997. – С. 99–131.
13. Моклиця М. Покритка в творчості Шевченка (Психоаналітична інтерпретація) / М. Моклиця // Січ. – 2000. – № 3. – С. 24–31.
14. Наєнко М. К. Іван Семенович Нечуй-Левицький (1838–1918) // Наєнко М. К. Художня ЛІТЕРАТУРА України : програма-мінімум. Ч. I : Від міфів до реальності. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2005. – С. 524–574.
15. Нечуй-Левицький І. Твори : в 2 т. Т. 2 : Повісті та оповідання. – К. : Наукова думка, 1986. – 640 с.
16. Нечуй-Левицький І. Українство на літературних позах з Московщиною: Культурологічні трактати / І. Нечуй-Левицький. – Львів : Каменяр, 1998. – 256 с.
17. Старко О. Л. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис... канд. юридичних наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. Л. Старко; Київський національний університет ВС, МВС України. – Київ, 2007. – 22 с.
18. Фащенко В. В. Видима мова душі // Фащенко В. В. У глибинах людського буття : літературознавчі студії. – Одеса : Маяк, 2005. – С. 89–109.
19. Франко І. Збір. Творів : у 50 т. Т. 35. – К. : Наукова думка, – 1980. – С. 370–376.
20. Чижевський Д. Слов'янський реалізм / Д. Чижевський // Слово і час. – 2004. – № 8. – С. 48–64.

*Н. Ю. Тодорова,
викладач кафедри перекладу та мовознавства
факультету лінгвістики та перекладу,
Міжнародний гуманітарний університет*

ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ ІМПЛІЦИТНОГО СПОСОБУ ЗОБРАЖЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Е. ПО)

В сучасній лінгвістиці великого значення набувають проблеми, пов'язані зі структурно-семантичними категоріями тексту. Зокрема, низка досліджень присвячена категорії художнього простору, яку трактують аналогом реального фізичного простору. Великі філософи (Кант, Шеллінг, Гегель) зазначали, що тип простору, зображений в мистецтві, має свої особливості, оскільки він не співпадає, а лише відтворює сприйнятий та інтерпретований людиною реальний фізичний простір.

На відміну від реального фізичного простору, тобто сукупності однорідних об'єктів, якій властива зв'язність, трьохмірність, симетрія чи асиметрія, протяг та безперервність, простір художній – умовний, навіть якщо він зображує певне реальне місце, він може звузитися до розмірів однієї кімнати, а може вийти за кордони нашої галактики. Саме тому художній простір представляє єдність об'єктивного і суб'єктивного.

Художній простір – це обов'язковий компонент літературного твору, це описане в художньому творі місце відбування подій, фізичне середовище, в якому живуть герої та їх оточення. Весь простір тексту, в якому відображається світ об'єкту, складається в деякий топос. Цей топос завжди наділений певною предметністю, оскільки він є у формі якогось конкретного заповнення [3, с. 10]. Іноді це заповнення прагне максимально наблизитися до побутового оточення письменника і його аудиторії, а іноді принципово віддаляється від звичайної «предметної реальності».

Певний простір, в якому розгортаються дії і розташовуються персонажі, формується за допомогою просторових одиниць, перш за все лексем, які експліцитно чи імпліцитно містять сему «простір».